Factsheet: Best Practice Implementatie innovatie Groene zorg toolkit in zorginstelling Sensa Zorg

Tekst: Oda Salomons, Roald Pijpker
juni 2021

Inhoud factsheet

Kernboodschap **2**
Waarom dit onderzoeksverslag? **2**
Casus: Zorginstelling Sensa Zorg 3
Wat is de aanleiding voor het onderzoek naar Groene zorg? **4**
Wat hebben we ervaringsgericht onderzocht? Learning by doing and reflecting on it **5**
Model actie-onderzoek 5
Stakeholders binnen de organisatie 7
Uitgangspunten onderzoek 7
Huidige situatie begeleiding in de natuur – Wat doen begeleiders al? **8**
Wie zijn de cliënten en wat zijn de hulpvragen? 10
Wat doen begeleiders al met cliënten in de natuur? 11
Wat ervaren begeleiders in de natuur? 11
Waar loopt Sensa Zorg op systemisch niveau tegenaan? 12
Gewenste situatie Sensa Zorg Begeleiding in de natuur –
Waar wil de organisatie naartoe? **12**
Wat zou er veranderen in de workflow als groene zorg standaard onderdeel is van de werkzaamheden? 12
Wat zijn helpende elementen bij toepassen groene zorg? 12
Welke oplossing kiest Sensa Zorg voor implementatie Groene Zorg?
Doel: prototyping, co-creatie micro-strategie **13**
Storytelling: Drie fasen van begeleiding in de natuur 14
Gids Natuur-ecogram – visueel maken van de band met de omgeving 15
Doel natuur-ecogram 15
Waarom een natuur-ecogram als middel om begeleiding in de natuur te faciliteren? 17
Natuur-ecogram als meetinstrument 17
Knelpunten natuur-ecogram 17
Sterke punten natuur-ecogram 18
Testfase. Eerste stap implementatie in de werkprocessen
Doel: presteren, realiseren van resultaten 18
Reflectie op het proces 19
Vervolgonderzoek 20
Conclusies 22
Meer informatie 23
Referenties en verantwoording 23
Bijlage 1. Model Cooley begeleiding in de natuur 25

Kernboodschap

Om begeleiding in de natuur als innovatie methode in een zorginstelling te implementeren is het essentieel om:

- in co-creatie een product te ontwikkelen door vanuit een systemische visie de huidige en gewenste situatie te onderzoeken en te besluiten wat de eerste stap richting de gewenste situatie is.
- een gemeenschappelijke visie te ontwikkelen op begeleiding in de natuur
- dezelfde taal gaan spreken over begeleiding in de natuur.

Verkenning van de huidige situatie en het doel van verandering vraagt de meeste tijd. Deze fase is echter essentieel om te ontdekken welke eerste stap we kunnen zetten richting de oplossing.

De eerste stap naar implementatie is: Bewustwording relatie met de natuur en wat onder begeleiding in de natuur wordt verstaan.

Storytelling – Welk verhaal over begeleiding in de natuur vertellen we? Drie fasen van begeleiding in de natuur:
1. Kijken naar de natuur
2. In de natuur, buiten zijn. Hier nemen begeleiders methodieken die ze binnen gebruiken mee naar buiten
3. Intentie tot interactie met de natuur. Inzetten van natuurinterventies.

Band met de omgeving exploreren - Het product natuur-ecogram
Een tool om samen cliënten de band met de buurt in kaart te brengen, te visualiseren rond drie vragen. Geef weer: de landschapselementen, activiteiten en beleving van de omgeving. Doel: zelfregie voor cliënten en overzicht.

Waarom dit onderzoeksverslag?

Verantwoording subsidie ZonMw voor het project Groene Zorg toolkit in de periode december 2020 tot juni 2021. De resultaten en het product Groene Zorg toolkit, worden gepubliceerd op de website van ZonMw zodat ook andere zorginstellingen profijt kunnen hebben van de learnings van dit project.

Verantwoording subsidie vanuit het project ‘De natuur als behandelkamer’, een samenwerkingsproject tussen:
Gerard Straver, De Wetenschapswinkel Wageningen
Roald Pijpker, Lenneke Vaandrager, Esther Veen, masterstudenten, Wageningen University & Research
Netwerk Groen en Gezondheid
Oda Salomons, Rewild Yourself
Annette Beerens, New Nature Coaching
Irini Poleacov, De Buitenpsychologen
https://www.wur.nl/nl/project/De-natuur-als-behandelkamer-voor-volwassenen.htm

Casus: Zorginstelling Sensa Zorg

Doelgroep
Sensa Zorg is een multiculturele zorginstelling die hulpverleent aan jeugdigen en gezinnen (hier ligt de focus), ouderen, dementerenden, lichamelijk- en verstandelijk gehandicapten, mensen met psychologische klachten, verslaafden en vrouwen in de kraamtijd.

Hart voor de zorg. Dat doet Sensa Zorg vanuit een **cultuursensitieve benadering**. Zij matchen de culturele achtergrond van cliënten met die van de begeleiders. Zo past de zorg bij de cultuur, leef- en gezinssituatie. De focus ligt op (specialistische) jeugdhulp, met name op de pedagogische ondersteuning en complexe gezinssituaties, zoals huiselijk geweld, uithuisplaatsing.

Versterken band met de omgeving
Zij werken **systemisch** en kijken niet alleen naar de cliënt maar ook naar de **omgeving** en zorgen dat cliënt en gezin daaromheen sterker worden. Hiervoor zetten zij tools in als:
het ecogram – visualiseren het sociale netwerk van de cliënt en het soort relatie (zoals praktische steun, emotionele steun, advies/informatie)
het genogram – in kaart brengen van het familiesysteem over meerdere generaties

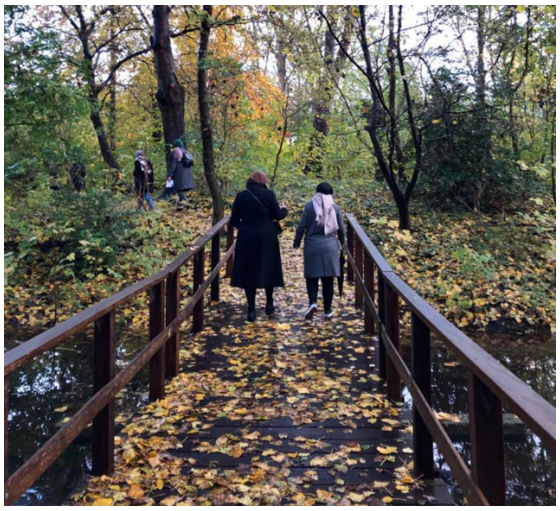

Ambulante begeleiders aan het werk in de natuur

Hart voor de natuur. Sensa Zorg gelooft dat een natuurlijke groene omgeving helpt om welzijn en gezondheid te ondersteunen voor cliënten en medewerkers. Hiervoor wil Sensa Zorg de medewerkers tools in handen geven om een natuursensitieve benadering te ontwikkelen of te verdiepen. [1]

Sensa zorg heeft haar ruimten op kantoor vergroend. [1]

Wat is de aanleiding voor het onderzoek naar Groene zorg?

Sensa Zorg wil groene zorg in haar reguliere werkprocessen implementeren. Sensa Zorg gelooft dat een natuurlijke groene omgeving helpt om welzijn en gezondheid te ondersteunen voor zowel cliënten als medewerkers. Echter: voor veel partijen waar Sensa Zorg mee samenwerkt en ook voor de medewerkers is groene zorg nog een vaag concept. **Storytelling**. Welke verhaal vertellen we aan cliënten, financierders – zorgverzekeraars, de gemeenten, verwijzers zoals de jeugdbescherming over groene zorg? Welk bewijs kunnen we geven over het effect van de natuur op de gezondheid en het welbevinden van cliënten en medewerkers?

Een eerste stap was de ruimten op kantoor vergroenen, dit vond eind 2018, begin 2019 plaats. In dit filmpje zie je het resultaat: https://vimeo.com/325928477
Een tweede stap was de werkzaamheden die begeleiders binnendoen, mee naar buiten nemen. Zo kunnen begeleiders vertrouwd raken met de natuur en exploreren begeleiders en cliënten samen welke mogelijkheden er zijn in de buurt om de band met de natuur te versterken.
De teams Amsterdam-Amstelland en Zuid-Kennemerland/Haarlemmermeer waren in dit onderzoek de pilotgroep, met hen zijn we gaan onderzoeken hoe zij de innovatie groene zorg kunnen implementeren in de reguliere werkprocessen.

De factsheet is gebaseerd op literatuuronderzoek, vragenlijst, interviews en groepsgesprekken met medewerkers van Sensa Zorg: ambulante begeleiders, ambulante gezinsbegeleiders, senior begeleiders, aandachtfunctionaris groene zorg van de teams Amsterdam-Amstelland; zorgconsulenten, kwaliteitsadviseur en directie.

Wat hebben we ervaringsgericht onderzocht? Learning by doing and reflecting on it

Wetenschappelijk onderzoek naar de beste manier om groene zorg te implementeren ontbreekt. Actieonderzoek was de aangewezen methode. Samen met de verschillende stakeholders binnen de organisatie hebben we ervaringsgericht onderzocht:

- Wat is de huidige situatie op het gebied van groene zorg?
- Wat is de gewenste situatie
- Welke eerste stap gaan we nemen richting de gewenste situatie?

Model actie-onderzoek

Vorm	Resultaten
Literatuuronderzoek	Feedbackloop *Belangrijkste learnings:* - Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de implementatie van groene zorg in een zorginstelling. - Hoe ga je als pionier aan de slag met deze innovatieve methode? - Het model van Cooley biedt veel aanknopingspunten voor begeleiding in de natuur [8, 9]
Vragenlijst huidige en gewenste situatie [5]	Feedbackloop *Belangrijkste learnings:* - De vragenlijst is door acht deelnemers ingevuld, dat is te weinig om echt iets over te zeggen. Het gaf wel waardevolle informatie voor de vervolgstappen.
Focusgroep 1. Praktijk Deelnemers: ambulante begeleiders, senioren, zorgconsulent [7]	Feedbackloop *Belangrijke learnings:* - Een **gezamenlijke taal** gaan spreken over groene zorg, afbakening. Vocabulair ontwikkelen - **Standaardisering** – uniformiteit in Nedap. Al mooie ideeën over: schaalvraag en ecogram - Clienten en verwijzers vanaf het begin betrekken bij Groene zorg - Groene zorg is geen doel maar een middel om te verbinden; sociaal netwerk te vergroten; ondersteuning bij hulpvragen: angst, isolatie, depressie, activatie
Focusgroep 2. Systemische visie Deelnemers: directie, zorgconsulenten, senioren [11]	Feedbackloop *Belangrijkste learnings:* ***Organisatorisch niveau*** - **Self Care / gezonde leefstijl**. Directie en begeleiders ervaren het belang van groene zorg als middel om goed voor zichzelf te zorgen. Preventie van burn-out, verbinden met de natuur. - Een **gemeenschappelijke groene visie** op de toekomst ontbreekt. Bij de vraag: waar staan we over vijf jaar, noemen begeleiders vooral concrete oplossingen, zij hebben nog geen droomscenario voor ogen, zoals de directeur die verwoordde. ***Niveau samenleving:*** - **Ontwikkelen green care mindset.** Bewust maken van de natuur en het klimaat. Met tiny forests bijvoorbeeld iets terugdoen voor de samenleving

	- **Storytelling –** welk verhaal over groene zorg vertellen we aan gemeente/zorgverzekeraars etc. - **Wetenschappelijk bewijs werkzaamheid groene zorg nodig.** In gesprek met financierders moeten we kunnen aantonen dat groene zorg evidenced based is. Hoe doe je dat? Technologische implementatie voor rapportage groene zorg.
Kwalitatieve interviews, met diverse stakeholders door masterstudenten van Wageningen University & Research voor het vak Settings for Health promotion [2]	Feedbackloop *Belangrijkste learnings* - Een gemeenschappelijke definitie, visie en toepassing van groene zorg ontbreekt nog. - Kansen zijn: het zichtbaar maken van groene zorg binnen en buiten de organisatie, de begeleiders hebben een positieve houding t.a.v. groene zorg.
Testfase 1. Concreet product: Gids natuurecogram plus drie fasen van begeleiding in de natuur [12,13]	Feedbackloop ***Belangrijkste learnings*** • Het natuur-ecogram zelf tekenen helpt bij het bewustworden van de natuur rondom je huis. En dat hier nog veel te ontdekken valt. • Dat ik stap voor stap de client mee wil nemen met het natuurecogram. Eerst een klein rondje – 100 meter. Wat is hier? En dat laten tekenen. Daarna bv 500 meter. In een volgende fase activiteiten en beleving toevoegen. Dus niet: in 1 keer alles invullen, maar als middel om zo met elkaar de buurt te ontdekken en de behoeften van de cliënt.
Learnings deelnemers werken met het natuurecogram. Bewustwording drie fasen van begeleiding in de natuur [12, 13]	Feedbackloop ***Belangrijkste learnings:*** **Keep it simple** – kunnen we beginnen met een eenvoudig sjabloon? Teken bijvoorbeeld eerst je huis en de directe omgeving. Met één of twee activiteiten, twee landschapselementen en twee belevingen van de plek. **Leren door te doen en erop te reflecteren** – pas als begeleiders het natuur-ecogram gaan gebruiken, ontdekken we beter wat wel/niet werkt. **Zelfregie.** Het natuur-ecogram sluit aan bij de behoeften van de cliënt en geeft zo de cliënt eigenaarschap. (echter: pas bij twee cliënten getest). [bron verslag werken met natuur-ecogram]
Focusgroep 3: implementatie in reguliere werkprocessen [14]	Feedbackloop *Belangrijkste learnings* - Onderzoek wat op de korte termijn haalbaar is binnen de technologie. - Beschrijf welke volgende stappen voor de implementatie nog genomen kunnen worden

Stakeholders binnen de organisatie

Ambulante (gezins)begeleiders
Zorgconsulenten
Senior begeleiders
Aandachtfunctionaris groene zorg
Directie
Kwaliteitsadviseur
Expert technologische implementatie
Cliënten

Uitgangspunten onderzoek

Uitgangspunten voor het onderzoek was het verandermodel van Theorie-U, een model voor organisaties die handvatten geeft voor het ontwikkelen van persoonlijk leiderschap, het bouwen van lerende teams en het samen zoeken naar doorbraken in complexe vraagstukken door te focussen op de gewenste situatie. [10]

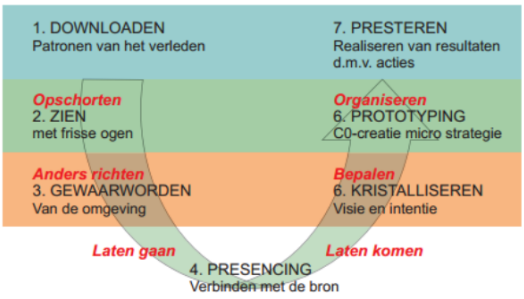

Afbeelding uit: Leren met behulp van de U-theorie door Peter de Roode

Co-creatie – een bottom-up benadering. Veel tools worden door het management bedacht en daar heeft de praktijk geen feeling mee. Hier wordt dan verder niet iets mee gedaan.
Attitude. Een open en nieuwsgierige houding zonder oordeel of advies.
Systemisch. Welke aanpassingen vraagt het vanuit de organisatie en vanuit cliënten? De organisatie kan wel willen dat hun zorgprofessionals en cliënten de natuur ingaan, maar wat willen de zorgprofessionals en wat willen de cliënten? Hoe kun je hierop afstemmen?
Aansluiten. Kiezen van een product of een tool dat aansluit bij de reguliere werkprocessen.
Zelfregie en zelfredzaamheid. Zelfregie is een belangrijke pijler
Experiential learning. Leren door te doen en hierop te reflecteren

Het 'best practice-framework' van Sam Cooley was hierbij erg helpend, zie bijlage 1. [8, 9]

Huidige situatie begeleiding in de natuur – Wat doen begeleiders al?

Sensa Zorg heeft 'groene zorg' als belangrijke innovatie in de schijnwerpers gezet. De organisatie heeft een groeiend aantal diensten rond begeleiding in de natuur, zoals wandelcoaching, zorgboerderijen, tuinkamers, trainingen, een Tiny Forest, natuurspeeltuin. Groen wordt ingezet als bewegingsruimte en natuurwerkplaats.

De teams in Amsterdam-Amstelland en Zuid-Kennemerland/Haarlemmermeer hebben een pilot gedaan 'Begeleiding in de natuur' en volgen nu de verdiepende training. Ook de teams Haaglanden, Noord-Holland Noord en Flevoland zijn begonnen met de training Begeleiding in de natuur.

Zorgprofessionals in Amsterdam-Amstelland nemen hun cliënten steeds vaker mee de natuur in, er is echter nog geen protocol hoe zij dit kunnen rapporteren.

Vanwege Corona kunnen veel zorgmedewerkers niet op huisbezoek, wel konden zij cliënten mee naar buitennemen.

Zorgconsulenten merken dat in gesprek met zorgverzekeraars en gemeenten hierdoor langzaam het belang van de natuur als veilige behandelruimte zijn gaan zien.

Wie zijn de cliënten en wat zijn de hulpvragen?

Worden verwezen via WMO
Jeugdigen
Gezinnen
Het werk is heel wisselend. Het werk valt binnen de volgende gebieden:
Opvoedondersteuning - van licht naar zwaar
Volwassenen met financiële schulden
Hulpvragen rond autisme, puberteit, complexe scheidingen
Pleeggezinnen
Jeugd met problematisch gedrag
Volwassenen die hulp nodig hebben met praktische zaken [7]

Wat doen begeleiders al met cliënten in de natuur?

- Een eerste stap is de methodieken die je binnen al doet mee naar buiten nemen. De methodieken zijn: systemisch, oplossingsgericht en positief opvoeden. [3]
- **Wandelen en spelen**. Kinderen en jongeren gaan vaak makkelijk mee naar buiten. spelletjes doen, voetballen. Met elkaar in gesprek gaan gaat buiten vaak beter
- **Wandelen** met cliënten; voor de een is het doelgericht een boodschap doen. Voor de ander een mogelijkheid om diepgaandere gesprekken te voeren.
- **Wisselend**. De een vindt het makkelijker om volwassenen mee naar buiten te nemen en merken hoe ouder de cliënten, hoe meer zij de natuur waarderen. De ander krijgt volwassenen juist niet mee naar buiten, en merkt dat jongeren veel makkelijker mee naar buiten gaan. [7]

Wat ervaren begeleiders in de natuur?

RUST
Begeleiders vertellen:
'Ik ga de natuur in om helder na te kunnen denken en op eventueel nieuwe ideeën te komen. Bij hulpverlenen is rust en een kalme omgeving erg belangrijk.' [5]
'Stiltewandelingen helpen bij het tot rust brengen van de cliënt' [5]

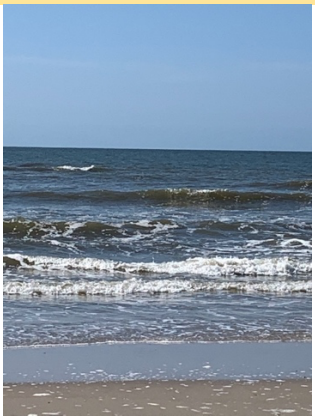

Veilige plek 'Naar buiten gaan kan juist een veilige plek zijn als er bijvoorbeeld sprake is van huiselijk geweld.' [7]

VERBINDING
Begeleiders vertellen:

‘De overeenkomsten die je als persoon hebt met de natuur’ [5]
‘Dat de natuur je kan verbinden met jezelf en je nieuwe positieve associaties kunt maken’ [5].

Reden om naar buiten te gaan: ‘Voor een betere band met mijn cliënt. Client kan buiten beter stress uit zijn/haar lichaam halen.’

De **dynamiek** van naast elkaar wandelen geeft meer verdieping in de gesprekken. Het verandert zo de dynamiek tussen cliënt en begeleider, meer gelijkwaardig.

KNELPUNTEN
Waar lopen begeleiders in de natuur tegen aan?
- Privacy
- Praktische bezwaren
- Weersomstandigheden
- Honden
- Gewoonten: liever binnen samen koffie drinken. [5, 7, 11]

Begeleiders vertellen:
‘de cliënt wil binnen blijven, vertrouwelijk praten is lastig buiten’ [bron rvo]
‘Praktisch is het onhandig om financiën af te handelen, of papieren. Dat kan beter binnen.’ [5]

Culturele aspecten. Anderen gaan roddelen als ze jou als vrouwelijke begeleider met een vreemde man zien. Of als een vrouwelijke cliënt met een mannelijke begeleider wordt gezien. [7]

‘Als het koud is of regent, dan wil ik ook niet naar buiten’ [bron, rvo]

‘Cliënten staan er niet altijd voor open. Zij willen direct een oplossing voor problemen en maken geen verbinding met buiten zijn en hun problemen oplossen.’ [7]

Waar loopt Sensa Zorg op systemisch niveau tegenaan?

- **Geen rapportage optie in systeem.** Groene zorg is geen standaard optie in het systeem. Je kunt niet aangeven dat je hiermee werkt. Nu kunnen er geen rapportages gedraaid worden over het effect van groene zorg op bijvoorbeeld het aantal zorguren.
- **Stakeholders**. Verwijzers, cliënten en andere betrokken partijen weten niet dat Sensa Zorg groene zorg verleend.
- **Geen groen in de buurt**. We mogen cliënten niet met de auto vervoeren. In Amsterdam is vaak geen groen in de buurt. Er naartoe lopen kost dan te veel tijd. [7, 11]

Gewenste situatie Sensa Zorg begeleiding in de natuur – Waar wil de organisatie naartoe?

Wat zou er veranderen in de workflow als groene zorg standaard onderdeel is van de werkzaamheden?

Het traject ziet er meestal zo uit: [3]
Stap 1. Warme overdracht – eerste contactmoment tussen cliënt, zorgconsulent en verwijzer
Stap 2. Intake. 2 gesprekken, mond uit in hulpvraag.
Stap 3. Kennismaking. 3^{e} tot 4/6de gesprek. Resultaat: Zorgplan.
Stap 4. De begeleiding
Stap 5. De evaluatie. Halverwege het traject en aan het eind van het traject

Wat zijn helpende elementen bij toepassen groene zorg?

Afbakening van wat groene zorg is en ook wanneer je het kan inzetten en voor wie. [bron focusgroep 1]

Verwachtingsmanagement
Voor verwijzers moet helder zijn dat groene zorg een optie kán zijn, zodat het vanzelfsprekend wordt om mensen naar buiten te nemen. Met andere woorden: partijen moeten vanaf het begin af aan al van de mogelijkheden van groene zorg op de hoogte zijn. [7]

Warme overdracht. ‘Groene zorg bespreken in de warme overdracht.’ Dat is het eerste contactmoment tussen cliënt, zorgconsulent en verwijzer). [5]

Storytelling – psycho-educatie
‘Kennis om over te kunnen dragen aan cliënten [en verwijzers, gemeenten] waarom het belangrijk is om ons in de natuur te bevinden en wat voor baat cliënten kunnen hebben als zij zich verbinden met de natuur.’ [5]

Intake. Vanaf het begin van het traject / kennismakingsfase de mogelijkheden voor groene zorg verkennen, bijvoorbeeld middels een natuur-ecogram.’ Hier laat je cliënten de omgeving tekenen, en de groene plekken aangeven. [7]

Per leefgebied in het zorgplan doelen kunnen formuleren en daarbij passende groene zorg methoden kunnen selecteren. [7]

Zorgplan. Groene zorg meenemen in het zorgplan waarin de doelen en resultaten voor de begeleiding staan genoemd. Echter niet groene zorg als doel op zich, maar als methodiek om doelen te behalen (sociaal netwerk versterken, activatie, ontspanning, onderzoeken van de talenten en kwaliteiten van cliënten. [7]

Evaluatie - schaalvragen, visueel kunnen zien hoe het met de cliënt gaat middels een lijn of staafdiagram en koppelen naar doelen en resultaten. Je kunt eventueel samen met de cliënt op de resultaten en doelen reflecteren. [7]

Meer standaardisering van groene zorg, nu is het alleen mogelijk om in het schrijfgedeelte iets te zeggen over bijvoorbeeld wandelcoaching. Het is veel knap en knipwerk. Dus meer uniformiteit bijvoorbeeld middels een **groene zorg sjabloon/evaluatieknop**. [7]

Tools, natuurlijke interventies om met jongeren in gesprek te gaan. Ik zou meer houvast willen hebben, zodat ik beter weet wat ik doe. [7]

Handboek met oefeningen voor groene zorg die de ambulante begeleider helpen met het behalen van hun doel, zoals ontspanning en onderwerpen bespreekbaar maken met de cliënt. Het moet duidelijk welke doelen groene zorg ingezet kan worden per fase: bewustwording, motivatie / vaardigheden leren, empoweren, etc. [7]

Welke oplossing kiest Sensa Zorg voor implementatie Groene zorg?
Doel: Prototyping, co-creatie micro-strategie

Onderzoeker Sam Cooley heeft een meta-analyse gedaan naar het effect van begeleiding in de natuur in natuurlijke ruimtes [8]. Meta-analyses worden beschouwd als de zorgvuldigste vorm van wetenschappelijk onderzoek, omdat ze de resultaten van eerder uitgevoerde onderzoeken samenbrengen en kritisch doorlichten. De resultaten zijn dus niet eenmalig of toevallig, maar wijzen op een reëel patroon. Cooley ondervroeg in totaal 322 practitioners en 163 cliënten. Dit is een belangrijke bron voor de vraag wat de natuur kan toevoegen aan de toolkit van de zorgprofessional.

Het model van Cooley was en is een belangrijke bron om te reflecteren hoe de natuur gecombineerd kan worden in de behandeling. Zie bijlage 1.
Het is bovendien een belangrijke basis om na te denken over de technologische basis van de implementatie.
In zijn model geeft hij twee heldere schaalvragen:

1. intensiteit van de interactie met de natuur
   laag (lopen in de stad)
   hoog (wandelen in een bos)
2. Actief de natuur in zetten:

Laag: conventionele benadering in de natuur
Hoog: natuur als co-begeleider

Storytelling: Drie fasen van begeleiding in de natuur

Op basis van het literatuuronderzoek en de uitkomsten uit de focusgroepen zijn we voor Sensa Zorg voor de volgende indeling gekomen:

FASE 1. KIJKEN NAAR DE NATUUR

Alleen al het kijken naar de natuur heeft een positief effect op de gezondheid. Onderzoek toont aan dat zelfwaardering toeneemt, cognitief functioneren en stemming verbetert, en het heeft een kalmerende invloed. (Ulrich, 1984, 1991, 1993)

Dat kan al met simpele interventies als:

- groene posters, planten, zoals Sensa Zorg de ruimten 'vergroend' heeft
- luisteren naar natuurgeluiden
- naar buiten kijken
- de cliënt vragen wat zijn veilige plek in de natuur is
- onderzoeken welke activiteiten de cliënt graag buiten doet
- even de ramen openzetten voor frisse lucht (ook belangrijk in coronatijd).

Beeld: sensazorg.nl

FASE 2. IN DE NATUUR, BUITEN ZIJN

Dicht bij de natuur zijn, verbetert de algemene gezondheid. Vooral voor lager sociale economische groepen, zoals oudere mensen, hoewel zij vaak minder toegang hebben tot de natuur.

Methodiek: Hier neem je methodieken die je binnen al inzet mee naar buiten (systemisch, oplossingsgericht, positief opvoeden).

Aansluiten bij activiteiten die een cliënt buiten al doet is een eerste stap.

Voorbeeld: een boodschap doen.

Afstemmen. Zo stem je af op de motivatie van de cliënt om naar buiten te gaan.

Hier is de natuur een decor.

Activiteiten in de natuur: wandelen, sporten, spelen, fietsen, picknicken, zwemmen, chillen met vrienden, hond uitlaten, etc. (Kaplan, 1989, 1995 en Heinsch, 2011)

Beeld: pexels.com

FASE 3 INTENTIE TOT INTERACTIE MET DE NATUUR

Hier heb je de **intentie** om de **natuur** bewust in te zetten bij de begeleiding.

Methodiek: Positieve psychologie, interventies met de natuur aansluitend bij systemisch, oplossingsgericht werken.

Activiteiten in de natuur: Outdoor oefeningen, spellen doen in een natuurlijke omgeving, tuinieren. Omgang met dieren (paarden), kinderboerderij.

Deze activiteiten leiden tot een toename van gevoelens van **vitaliteit**, **energie** en **positieve sociale betrokkenheid**.

Gevoelens van spanning nemen af evenals gevoelens van verwarring, woede en depressie.

Omgang met dieren heeft bijvoorbeeld een **kalmerend effect**, vooral bij mensen die blootgesteld zijn aan traumatische gebeurtenissen. Het verlaagt de bloeddruk en de fysieke gezondheid neemt toe.

De natuur zet het kalmeringssysteem aan, ons parasympatisch zenuwstelsel, waardoor we ons **veilig en verbonden** voelen. (Barton et al., 2016; Cooley et al., 2020; Pretty et al., 2017).

Beeld: pexels.com

Gids Natuur-ecogram – visueel maken van de band met de omgeving

De tweede stap die Sensa Zorg heeft genomen voor de groene zorg toolkit is het implementeren van het natuur-ecogram in de reguliere werkprocessen [12, 13, 14]

Doel natuur-ecogram

Met een natuur-ecogram breng je samen met de cliënt de verbinding met de (groene) omgeving in kaart. Samen met de cliënt onderzoek je zo welke activiteiten de cliënt in de buurt doet. Welke natuur is er in de buurt? De beleving van de buurt. Welke stap wil de cliënt zetten om de band met de natuurlijke omgeving te versterken?

Een natuur-ecogram geeft aan hoe een persoon de omgeving bekijkt en interpreteert op basis van eerder ervaringen. Het is geen geografische kaart, maar een weergave van het beeld dat een individu zich gevormd heeft van de omgeving, de realiteit waarin iemand leeft, het onthult het perspectief van de cliënt.

Er zijn daarom grote verschillen tussen de natuur-ecogrammen van individuen, ook al wonen ze op dezelfde plek, omdat ieder een ander beeld van de werkelijkheid vormt. Op basis van zijn persoonlijke mentale kaart beweegt een individu zich door de werkelijkheid (Lefebvre,

1991). Het maakt dus helemaal niet uit of de kaart wel of niet klopt met de werkelijke geografie.

Vier fasen van het natuur-ecogram

Eerste fase: Cliënt schetst de huidige situatie
In de eerste fase staat het visualiseren van de omgeving centraal. De weg naar verandering is eerst het erkennen van de realiteit waarin we leven. Het natuur-ecogram helpt bij het in beeld brengen van die realiteit.

Tweede fase: beleving van de buurt
In de tweede fase staat de beleving centraal. Dit wordt ook wel '**sense of place'** genoemd, het gevoel of de perceptie van de omgeving door de bewoners. Hier worden bijvoorbeeld ook kenmerken aangeduid die een plaats bijzonder en uniek maken voor de persoon. Het gaat om zowel positieve, neutrale als niet-positieve gevoelens over een plek, zoals angst. Daarnaast wordt het concept 'sense of place' gebruikt om de verbondenheid met de buurt weer te geven. Een plaats heeft bijvoorbeeld een sterke 'sense of place' wanneer er een sterke identiteit is die diep gevoeld wordt door bewoners en bezoekers.

Derde fase: Cliënt schets de gewenste situatie
In de derde fase onderzoeken we de gewenste situatie voor de cliënt. Stel dat alles mogelijk is, hoe zou zijn of haar omgeving er uit zien? Wat is de band met de buurt? Daarna kun je vragen welke eerste stap een cliënt kan zetten richting de gewenste situatie. Het natuur-ecogram is een dynamisch middel, het is een visuele ondersteuning van de realiteit van de cliënt en van het doel waar je naartoe werkt.

Vierde fase: Welke stap gaat de cliënt zetten richting de gewenste situatie?
In deze fase gaan begeleiders samen met de cliënt experimenten bedenken richting de gewenste situatie. Begeleiders kunnen zo aansluiten bij de behoeften van de cliënt. Welke plaatsen wil je in de omgeving ontdekken? Hoe ga je de band met de buurt versterken?

Figuur 1: Voorbeeld van een natuur-ecogram

Waarom een natuur-ecogram als middel om begeleiding in de natuur te faciliteren?

* Het natuur-ecogram stimuleert **eigenaarschap** voor de cliënt. De cliënt vult zelf het groene netwerk in.
* **matching** het is maatwerk – je matcht met de verwachtingen van de cliënt.
* stimuleren van **zelfregie** – de cliënt krijgt overzicht
* **Systemisch** / holistisch. Jullie visualiseren hoe een cliënt onderdeel uitmaakt van een groter geheel
* stimuleert **gelijkwaardigheid** – je sluit aan bij wat de cliënt al doet in het groen/buiten en kan dit langzaam uitbreiden
* **Verwachtingsmanagement.** Cliënt begrijpt dat verbinden met de omgeving deel uitmaakt van de behandeling
* **Democratisch** – de cliënt vult het ecogram in.
* **Verbinding met de natuur** – profijt van de natuur als co-begeleider

Natuur-ecogram als meetinstrument

Maak een foto van het natuur-ecogram bij aanvang van het traject, halverwege het traject en aan het eind van het traject. Upload de foto's in Nedap.

Zie de Gids Natuur-ecogram voor een stappenplan hoe het natuurecogram toegepast kan worden in de reguliere werkprocessen.

Knelpunten natuur-ecogram

Maatwerk. Het is nog onduidelijk in welke fase je het natuur-ecogram kan toepassen. Is het vrijblijvend of verplicht om het in te vullen? Wanneer is het van toegevoegde waarde en wanneer niet? Wat doe je als een situatie heel complex is? Neem je het ook af bij een

uithuisplaatsing? Dan spelen er andere zaken. Wat is dan een goed moment om het af te nemen?
Client wil niet tekenen. Sommige mensen willen ECHT niet tekenen [12]

Sterke punten natuur-ecogram

Verbinden met de cliënt. Toen ik met mijn cliënt over de natuur begon en het wandelen in de zon, de vogels horen fluiten en zijn dochtertje met wie wij de begeleide omgang gaan verzorgen, lekker buiten kan zijn, lichtte de cliënt helemaal op. Daarvoor keek hij de hele tijd naar beneden. Toen ik het over de natuur had, maakte hij ineens weer oogcontact en het leek zelfs alsof hij weer een beetje hoop kreeg

Digitale template ontwikkelen. En gedigitaliseerde versie van het natuur-ecogram is het mooiste. Dan zit het al meteen in het systeem. Ook kun je zo uniform gaan werken in plaats van uit de losse pols het natuur-ecogram maken.

Tekening uploaden. Het verschilt per persoon wat goed werkt. Mijn cliënt vond het juist fijn om te tekenen. Dat is veel laagdrempeliger. Je hebt alleen papier en potloden nodig. En in de legenda geef je aan wat waarvoor staat.

Standaardisatie. Richtlijnen ontwikkelen wanneer het natuur-ecogram past en wanneer niet.
Levensdomein. Natuur-participatie als levensdomein kunnen neerzetten. Gekoppeld aan doelen. Daarom ook belangrijk om deze tool mee te nemen in de intake fase.

Zorgplan. Kan ook een mooie kans zijn om het natuur-ecogram mee te nemen.
Verkennen hulpbronnen. Het maakt cliënten bewust van hulpbronnen in de buurt en buiten die ze misschien nog niet gebruiken

Omgeving verkennen. Het is een hulpmiddel voor cliënt om zijn omgeving te kennen

Testfase. Eerste stap implementatie in de werkprocessen
Doel: Presteren, realiseren van resultaten

De belangrijkste vraag voor de bijeenkomst was:
Welke eerste stappen gaan we zetten om groene zorg en het natuur-ecogram systematisch in te bedden?
Welke aanpassing vraagt dit aan het digitale systeem?
Welke aanpassing vraagt dit aan de werkprocessen?
Hierbij waren de personen die bevoegd zijn tot het aanpassen van processen aanwezig.

Belangrijkste learnings [12]
Zichtbaar maken van groene zorg in het rapportagesysteem Nedap is belangrijk om

- begeleiders te motiveren groene zorg in te zetten. Nu kan dit nog nergens worden aangegeven
- naar verwijzers, gemeenten en andere partijen te kunnen laten zien dat met groene zorg gewerkt wordt.

- Rapportages te kunnen draaien van het effect van groene zorg op de gestelde doelen.

Werken met groene zorg vraagt om een procesverandering van

- de intake (natuurparticipatie als leefgebied toevoegen). Deze aanpassing vraagt echter meer tijd. Het vraagt ook om een omslag in het denken van probleemgericht naar sterkekanten/oplossingsgericht, door bijvoorbeeld de hulpbronnen van clienten toe te voegen, de talenten, kernkwaliteiten. Ook een inventarisatie wat er wel goed gaat. En de wondervraag stellen: stel dat als je wakker wordt, al je problemen zijn opgelost, wat zou je dan doen?
- de kennismakingsperiode voor het opstellen van het zorgplan. In deze periode gaan begeleiders aan de slag met het natuur-ecogram. Belangrijk hierbij is **matching**. Bij cliënten waar heel veel speelt is de beginperiode niet het beste moment om groene zorg in te zetten. Cliënten kunnen zich dan niet serieus genomen voelen in de problematiek.
- aanpassen van het zorgplan door bij het leefgebied omgeving, de optie groene zorg toe te voegen. Deze aanpassing vraagt meer tijd.

Concrete aanpak:

Welke verandering is binnen het tijdsbestek van dit project mogelijk?
In het elektronisch patiëntendossier Nedap is het niet eenvoudig om vakjes toe te voegen. Wel kunnen namen aangepast worden van al bestaande domeinen. Het meest voor de hand liggend is het om bij het leefdomein Omgeving, het onderliggende tabje ‘buurt/veiligheid en? Aan te passen in ‘groene zorg’.
Groene zorg verwijst dan naar de drie fasen van begeleiding in de natuur.
Beschrijving van de opbrengsten van het natuur-ecogram.
Plus een foto uploaden van het natuur-ecogram op verschillende tijdstippen van de behandeling, om zo de voortgang te meten.

Digitaal netwerk Sensa Zorg

- de gids natuur-ecogram staat hier voor iedereen toegankelijk
- de drie fasen van begeleiding in de natuur worden hier beschreven

Waarborging

Tijdens de trainingen Begeleiding in de natuur worden begeleiders ingewerkt in het werken met het natuur-ecogram en de drie fasen en hoe zij dit eenvoudig kunnen rapporteren in het systeem.

Reflectie op het proces

We zijn als pioniers aan de slag gegaan en in gesprek gegaan met stakeholders binnen de organisatie om een goed beeld te krijgen van wat er speelt en wat de gewenste situatie is. Het is belangrijk om te benoemen dat Sensa Zorg heel moedig in het diepe is gesprongen met groene zorg als innovatieve methode. We hebben veel mooie inspirerende verhalen gehoord van het effect van naar buiten gaan op het welzijn van cliënten en de begeleiders zelf. Waarin steeds naar voren komt hoeveel makkelijker het is om in de natuur een vertrouwensband te ontwikkelen en rust te vinden.

Als we kijken naar het innovatie- en adoptiemodel van Rogers hoort Sensa Zorg bij de 2,5 % koplopers en 13,5% early adopters bij het werken met een nieuw 'product'. We zijn ZonMw en de Wetenschapswinkel Wageningen dankbaar dat we een bijdrage hebben kunnen leveren aan het ontwikkelen van een groene zorg toolkit.

We realiseren ons hiermee ook dat we echt nog aan het begin van de implementatie staan.
Wat hebben we gerealiseerd?
Eerste fase: Bewustwording - wat doen begeleiders nu al in en met de natuur?
Het onderzoek, de gesprekken en de trainingen hebben geholpen bij de bewustwording en afbakening van de term groene zorg. De drie fasen van begeleiden hielp bij het helder krijgen wat onder groene zorg wordt verstaan binnen de organisatie.

Tweede fase: Engagement – verbinding met de natuur
Ook hebben we stappen gezet in het naar boven halen van de intrinsieke motivatie van begeleiders om groene zorg toe te passen en om cliënten mee de natuur in te krijgen. Psycho-educatie en storytelling zijn hierbij hulpmiddelen.
Het natuur-ecogram werd door de begeleiders enthousiast ontvangen. De volgende stap is dat alle begeleiders een workshop krijgen hoe ze kunnen werken met het natuur-ecogram en dat zij dit vervolgens gaan doen. De verantwoordelijkheid voor de doorontwikkeling van het product zal bij de senior begeleiders worden gelegd. Het natuur-ecogram is immers een prototype dat door het gebruiken verder op maat gemaakt kan worden. Dat doen we volgens de methode van experiential learning – leren door te doen en hierop te reflecteren.

VERVOLGONDERZOEK

Derde fase: Empowerment – ervaringsgericht werken in de natuur
Wat is mijn rol en zijn mijn verantwoordelijkheden als begeleider in de natuur?
Cooley geeft aan dat uit zijn meta-analyse blijkt dat het belangrijk is om van tevoren **richtlijnen** op te stellen voor het begeleiding van mensen in de natuur [8, 9].
In een vervolgonderzoek willen we deze richtlijnen onderzoeken en testen op hun bruikbaarheid voor Sensa Zorg.
Richtlijnen zijn bijvoorbeeld:

- **Ondersteuning vanaf de werkplek**. Dit kan bestaan uit toestemming van het management, het hebben van een adequate verzekering en toezichthoudende ondersteuning door collega's en multidisciplinaire teams. [9]
- **Risico's in de buitencontext**
- **Zorgplan doelen** Onderzoek of de natuur kan bijdragen aan de hersteldoelen. Met vragen als:

- Hoe zou u uw huidige relatie met de natuur/buiten leven beschrijven?
- Vertel iets over uw relatie met de natuur als kind, puber, twintiger etc.
- Wanneer en waar voelt u zich het veiligst in de natuur?
- Wanneer en waar voelt u zich onveilig in de natuur?
- Wat vind je ervan als we buiten met elkaar in gesprek gaan?

Gereedschapskist vullen
Een volgende stap is dat begeleiders zich verder ontwikkelen en hun gereedschapskist gaan vullen met natuurinterventies. En in het matchen van natuurinterventies met hulpvragen, doelen, doelgroepen, soort activiteiten.

Hiervoor hebben de begeleiders natuur-intervisiegroepen gevormd waarin ze casuïstiek bespreken en van elkaar leren.

Sensa Zorg is een lerende organisatie. Een lerende organisatie is een organisatie die haar medewerkers in staat stelt het werk aan te passen aan een voortdurend veranderende omgeving door scholing, ontwikkeling en initiatief te stimuleren.

Er is echter weinig systematische kennis beschikbaar over succesvolle invoering en evaluatie van innovaties (richtlijn, interventie, programma) in preventie en zorg. TNO [16] voerde een meta-analyse uit naar de invoering van preventieve innovaties in de jeugdgezondheidszorg en het onderwijs. Hiervoor formuleerden zij 29 determinanten op verschillende niveaus:

- m.b.t. de innovatie. Determinanten als procedurele helderheid, congruentie met bestaande werkwijzen)
- m.b.t. de gebruiker. Persoonlijk voordeel; tevredenheid cliënt; sociale steun bij het gebruik van de innovatie, kennis
- m.b.t. de organisatie. Formele bekrachtiging van het management. Tijd. Coördinator invoering van de innovatie in de organisatie. Feedback aan gebruiker.
- M.b.t. de sociaal politieke omgeving. Wet- en regelgeving door de bevoegde instanties opgesteld.

Bij het vervolgonderzoek nemen we de determinanten mee bij de implementatie van groene zorg in volgende fasen van de behandeling:
Warme overdracht – storytelling – welk verhaal vertellen zorgconsulenten over groene zorg aan verwijzers, cliënten.
De intakefase – toevoegen van domein natuurparticipatie met concrete vragen
De evaluatie van het zorgplan – welke vragen, hoe wordt dit gemeten? Schaalvragen.
Methodiek - Koppelen van hulpvragen aan natuurinterventies
Niveau samenleving – welk verhaal vertellen zorgconsulenten over groene zorg aan financierders als de gemeente, zorgverzekeraars. Hoe kunnen zij de resultaten uit de rapportages analyseren en als evidenced informed practice presenteren?

Waarom natuurintervisie?

- Natuurintervisie is een methode waarin je op gelijkwaardige basis met beroepsgenoten leert. Eigen casuïstiek staat hierbij centraal. Je kunt elkaar ontmoeten op een plek in de natuur, dat heeft de voorkeur. Vanwege corona doen we de intervisie nu online.
- Medewerkers kunnen zo van elkaar blijven leren. De groep is altijd slimmer dan het individu.
- Sociale steun is een belangrijke boost om bevlogen aan het werk te blijven
- Als trainer (en implementatiecoach) loop ik een tijdje mee, daarna gaan medewerkers verder met leren van elkaar. Met elkaar reflecteren: wat gaat goed, wat zou ik de volgende keer anders doen? Dit stimuleert het persoonlijk meesterschap. Medewerkers gaan zich steeds competenter voelen en blijven leren over hun rol en verantwoordelijkheden als begeleider in de natuur.
- Gemeenschappelijke visie. Door met elkaar in gesprek te blijven over je rol als groene begeleider, ervaren begeleiders ‘eigenaarschap’. Hoe wil je invulling geven aan je rol? Wat is hierin belangrijk voor je.

- Teamleren. Leren vindt ook plaats in teamverband. Misschien dat de natuurintervisiegroepen zich anders gaan ontwikkelen: de een wil zich bijvoorbeeld meer gaan bekwamen in zorgboerderijen, de ander in het werken met moestuinen. Zo ontstaan organisch nieuwe leercirkels waarbij mensen op basis van interesse bij elkaar komen en de dialoog aangaan.
- Systeemvisie. Een organisatie is voortdurend in verandering. Er wordt nu een mooie basis gelegd voor het begeleiden in de natuur, door dit ook te gaan doen en hierop te reflecteren blijft het leven.

Meer stakeholders interviewen
Cliënten. Vervolgonderzoek vraagt om ook met cliënten in gesprek te gaan over hun ervaringen van begeleiding in de natuur. Bovendien vraagt het evaluatievragen van begeleiders om het effect meetbaar te maken. Bijvoorbeeld door het stellen van schaalvragen op het gebied van stress, angst, depressie.
Gemeenten. WMO focust nu soms te veel op het oplossen van praktische problemen (vinden van een huis, financiële problemen oplossen). Hoe ben je dan een ondersteuner van leren? Hoe ontwikkel je dan het probleemoplossend vermogen? Hier lopen veel begeleiders tegenaan. Problemen moeten opgelost worden, veel papierwerk.
Zorgverzekeraars. Hoe denken zij na Covid over begeleiding in de natuur?
Verwijzers. Wat is hun visie op begeleiding in de natuur? Op het onderzoeken van hulpbronnen, sterke kanten versterken.

De natuur als preventie van burn-out voor zorghulpverleners
Nu groene zorg opgeschaald wordt naar de andere locaties kunnen we onderzoeken wat het effect van de natuur is op het mentale en fysieke welzijn van de medewerkers. Bijvoorbeeld door het afnemen van de BAT-test op verschillende momenten.

Conclusies

Het verandermodel van Theorie U is een vruchtbare methode om toe te passen bij een kortlopend onderzoek naar de implementatie van innovatieve methoden.
We hebben de kracht van systemisch werken ervaren doordat bij de verschillende focusgroepen steeds de relevantie stakeholders binnen de organisatie aanwezig waren. We waren onder de indruk van de kracht van verandering die dit teweeg bracht.

Het grondig inventariseren van de knelpunten, de kansen, de huidige situatie en de gewenste situatie met een 360 graden view, was een voorwaarde om te ontdekken met welke stappen de organisatie binnen het kader van dit project kon zetten richting de gewenste situatie voor het implementeren van Groene Zorg.
Die stappen zijn kort samengevat:

- Een gezamenlijke taal gaan spreken over groene zorg – wat verstaan we hieronder en wat betekent dit in de dagelijkse praktijk?
- Een interventie om groene zorg met cliënten bespreekbaar te maken. Dit is het natuur-ecogram
- Natuur-intervisiegroepen ontwikkelen om zo van elkaar te blijven leren en casuïstiek te bespreken.

De belangrijkste conclusie van dit project is dat het heel krachtig werkt om in het moment te werken, te onderzoeken, te reflecteren, een heldere stap richting de gewenste situatie te zetten en vervolgens bedenken wat nodig is voor het door-ontwikkelen van het prototype.

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met:

Naam	Functie en organisatie	e-mail
Latifa Atmani	Zorgconsulent Sensa Zorg	l.atmani@sensazorg.nl
Oda Salomons	Implementatiecoach en trainer Rewild Yourself	oda@rewildyourself.nl
Roald Pijpker	Wetenschappelijk onderzoeker, Wageningen University & Research	Roald.Pijpker@wur.nl

Financiering
Deze factsheet is een product van het project "Groene zorg toolkit, implementatie van begeleiding in de natuur in een zorgsinstelling". Dit project is uitgevoerd in het kader van het Programma Implementatie- en opschalingscoaching innovaties in de zorg, gefinancierd door **ZonMw.**

In samenwerking met de Wetenschapswinkel Wageningen vanuit het project 'De natuur als behandelkamer', een samenwerkingsproject tussen:
Gerard Straver, De Wetenschapswinkel Wageningen
Roald Pijpker, Lenneke Vaandrager, Esther Veen, masterstudenten, Wageningen University & Research, netwerk natuur & gezondheid
Lees hier mee over het wetenschapswinkelproject:
https://www.wur.nl/nl/project/De-natuur-als-behandelkamer-voor-volwassenen.htm

Referenties en verantwoording

[1] Website Sensa Zorg, geraadpleegd mei 2021. https://www.sensazorg.nl/wat-wij-doen/
[2] Anichukwu, B. Gijt, J. de, Makaske, J., Abbink, L. & Kanits, N. (2021). *Green Care in Health Care settings. A case study of Sensa Zorg*, Settings for Health Promotion, Wageningen University & Research. https://www.wur.nl/nl/show/Green-care-for-health-care.htm
[3] Hassanzadah, Sita (2020-2021), *Inwerkprotocol ambulante begeleiders, Versie 1.9, Amsterdam*, Sensa Zorg.

Fase 1: Verkenning van het doel van verandering

[4] Salomons, O, (2021). *Voorbereiding vragenlijst Sensa Zorg groene zorg toolkit fase* 1, Sensa Zorg
[5] Pijpker, R. en Salomons, O. (2021), *Vragenlijst en Resultaten Vragenlijst Onderzoek* Groene zorgtoolkit Sensa Zorg, Wageningen University & Research, Rewild Yourself,
[6] Pijpker, R. en Salomons, O. (2021). *Verslag kick off eerste projectgroep, Sensa Zorg*.
[7] Pijpker, R. en Salomons, O. (2021). *Verslag eerste focusgroep visie begeleiders op groene zorg, Sensa Zorg*

Referenties theoretische onderbouwing.

[8] Cooley, Sam J., Jones, C.R., Kurtz, A. & Robertson, N. (2020). 'Into the Wild': A meta-synthesis of talking therapy in natural outdoor spaces. *Clinical Psychology Review*, Vol 77, April 2020, 101841
https://doi.org/10.1016/j.cpr.2020.101841

[9] Cooley, Sam J. & Roberton, N. (2020). *Guidance: the use of talking therapy outdoors*; The British Psychological Society promoting excellence in psychology.
https://www.bps.org.uk/sites/www.bps.org.uk/files/Policy/Policy%20-%20Files/Use%20of%20talking%20therapy%20outdoors.pdf

[10] Scharmer, C. O. (2017). *Theorie U, Leiding vanuit de toekomst die zich aandient. Open geest, open hart, open wil*. Christofoor

Fase 2. Welke oplossing kiezen we?

[11] Pijpker, R. en Salomons, O. (2021). *Verslag tweede focusgroep, systemische visie op groene zorg*, Sensa Zorg
Fase 2:
[12] Pijpker, R. en Salomons, O. (2021). *Verslag testfase natuur-ecogram, Sensa Zorg*, Sensa Zorg
[13] Salomons, O. en Pijpker (2021). *Gids groene zorg toolkit Sensa Zorg. Eerste implementatie innovatie begeleiding in de natuur,* Sensa Zorg

Fase 3. Technische en functionele eisen opstellen

[14] Pijpker, R. en Salomons, O. (2021). *Verslag implementatie groene zorg toolkit*, Sensa Zorg

Fase 4 Implementatie van de toolkit in de reguliere werkprocessen

[15] Implementatie toolkit technologie in de zorg, Waardigheid en trots, geraadpleegd oktober 2020
https://www.vilans.nl/vilans/media/documents/producten/implementatietoolkit-technologie-in-de-zorg.pdf

innovatie

[16] *MIDI: Meetinstrument determinanten van innovaties*, TNO, geraadpleegd 3 juni 2021
https://www.tno.nl/nl/aandachtsgebieden/gezond-leven/roadmaps/work/gezond-veilig-en-productief-werken/midi-meetinstrument-determinanten-van-innovaties/

Referenties drie fasen begeleiding in de natuur – welke taal spreken we over groene Zorg?

Barton, J., Bragg, R., Wood, C., & Pretty, J. (2016). *Green Exercise. Linking Nature, Health and Well-being*, Londen/New York: Routledge
Heinsch, M. (2011), Getting down to earth: finding a place for nature in social work practice, International journal of Social Welfare, 20,
https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2397.2011.00860.x
Lund, E., Granerud, A. & Eriksson, B.G. (2015). *Green Care from the Provider's Perspective: An Insecure Position Facing Different Social Worlds*, January,5(1)
DOI: 10.1177/2158244014568422

Kaplan, R., Kaplan, S., & Brown, T. (1989). Environmental Preference: A Comparison of Four Domains of Predictors. *Environment and Behavior, 21*(5), 509-530. doi: 10.1177/0013916589215001
Kaplan, S. (1995). The Restorative Benefits of Nature: Toward an Integrative Network. *Journal of Environmental Psychology, 15*, 169-182. doi: 0272-4944/95/030169+14$12.0010
Pretty, J., Rogerson, M. and Barton,J. (2017). Green Mind Theory: How Brain-Body-Behaviour Links into Natural and Social Environments for Healthy Habits, *Int. J. Environ. Res. Public Health* 2017, 14(7), 706; doi:10.3390/ijerph14070706 //www.mdpi.com/1660-4601/14/7/706/htm
Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2001). On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology, 52*, 141-166.
In veel lerende omgevingen is het klassieke model van Ryan en Deci leidend.
Ulrich, R. (1984). View through a window may influence recovery from surgery. Science (New York, N.Y.). 224. 420-1. 10.1126/science.6143402.
Ulrich, R. (1993). Biophilia, biophobia, and natural landscapes. *Biophilia, Biophobia, and Natural Landscapes.* 73-137. Retrieved on 4 June 2020 from https://www.researchgate.net/publication/284655696_Biophilia_biophobia_and_natural_landscapes/citation/download
Ulrich, R. S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., & Zelson, M. (1991). Stress recovery during exposure to natural and urban environments. *Journal of environmental psychology*, *11*(3), 201-230.
Van den Berg, A.E. (2017) From Green Space to Green Prescriptions: Challenges and Opportunities for Research and Practice, *Front. Psychol*., 27 February | https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.00268
Van den Berg, A.E. (2015). *Groen in de zorg. Een quick-scan inventarisatie van het groene zorgaanbod in Nederland*, De Friesland zorgverzekeraar http://www.agnesvandenberg.nl/groenzorgaanbod.pdf
Vaandrager, L. (2013). Een salutogene visie op gezondheid, *Tijdschrift Voor Gezondheidswetenschappen*, april, DOI: 10.1007/s12508-013-0048-x
Wilson, E. O. (1984). *Biophilia*. Harvard University Press.

Referenties voor het natuur-ecogram:

Basso, Keith H (1996). *Wisdom sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache,* University of New Mexico Press
Herman, Stef (2009). *Het ecogram, sociale netwerken in kaart gebracht*. Politeia, VVSG pockets.
Helder overzicht hoe je ecogram kunt gebruiken om sociale netwerken in kaart te brengen.
Lefebvre, Henri (1991). *The Production of Space*, D. Nicholson-Smith trans., Oxford: Basil Blackwell. Originally published 1974. ISBN 0-631-14048-4
Spaces of representation: positieve of negatieve beelden van de omgeving worden verkregen door 'spaces of representation'.
Lynch, Kevin (1960). *The Image of the City*, The Massachusetts Institute of Technology and Harvard University (https://www.miguelangelmartinez.net/IMG/pdf/1960_Kevin_Lynch_The_Image_of_The_City_book.pdf)
De meest prominente studie van mentale kaarten. Hoe we onze omgeving observeren en

mentale plattegronden van maken. Hij noemt hierin vijf stadselementen: knooppunten, randen, districten, paden en oriëntatiepunten.

Sternberg, Esther M. (2009). *Healing Spaces. The Science of Place and Well-Being*, Harvard University Press

Wikipedia, Mentale kaart, geraadpleegd 3 mei 2021

BIJLAGE 1. MODEL COOLEY BEGELEIDING IN DE NATUUR

Model Cooley, 2021

In dit model geeft Cooley de resultaten weer van een grootschalig onderzoek onder begeleiders in de natuur.

Onderaan het model zie je de verrijking die de natuur kan opleveren voor de begeleiding. Hij spreekt over therapy, wij vatten het hier breder op als zorghulpverlening.

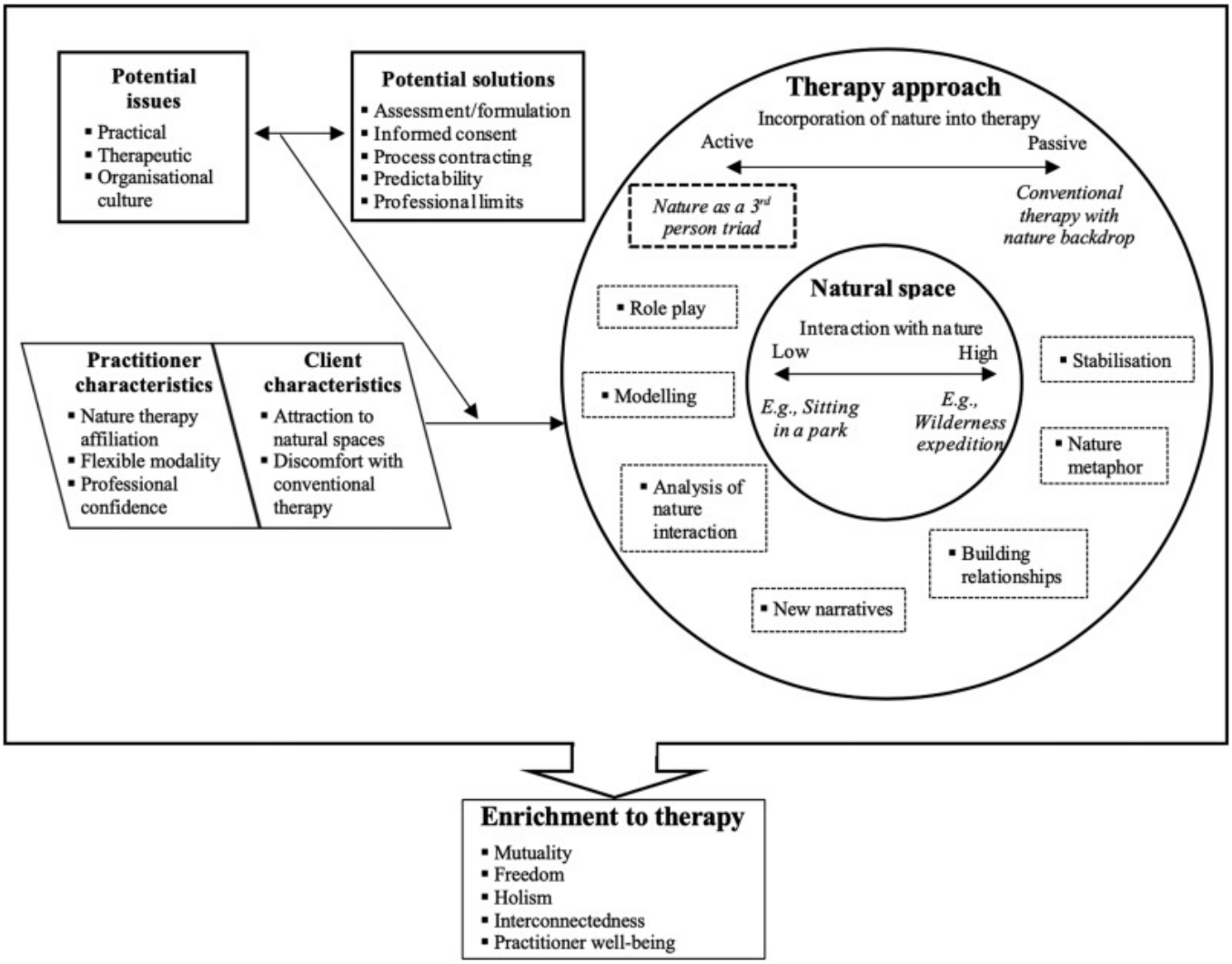

https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0272735820300295#f0015